

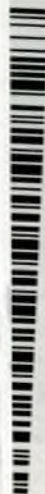
УДК. 159.9.07

ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Валентина Білецька

У статті розглядаються показники соціальної, ціннісної та комунікативної компетентностей підлітків як складові їх життєвої компетентності. Проаналізовано стан сформованості життєвої компетентності учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів Миколаївської області за результатами проведеного моніторингового дослідження.

Ключові слова: компетенція, компетентність, життєва, ціннісна, соціальна, комунікативна компетентності.

ФОРМИРОВАНИЕ ЖИЗНЕННОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПОДРОСТКОВ

Валентина Белецкая

В статье рассматриваются показатели социальной, ценностной и коммуникативной компетентностей подростков как составляющих их жизненной компетентности. Проанализировано уровень формирования жизненной компетентности учащихся различных типов общеобразовательных учебных заведений Николаевской области по результатам проведенного мониторингового исследования.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, жизненная, ценностная, социальная, коммуникативная компетентности.

FORMING THE VITAL COMPETENCE OF TEENAGERS

Valentina Biletska

The article discusses the social indicators, and the value of communicative competence of teenagers as vital components of their competence. Analyzed the level of the formation of vital competence of pupils of various types of secondary schools Mykolaiv region on the results of the monitoring study.

Key words: competence, competence, vital, value, social, communicative competence.

Вивчення питання формування життєвої компетентності підлітків є актуальним із огляду тенденцій розвитку системи освіти країн світу й України зокрема. Відповідно до вимог сучасного світу система освіти ХХІ ст. потребує практичної реалізації базових принципів компетентності за концепцією ЮНЕСКО – навчитися пізнавати, працювати, жити разом та успішно. Компетентнісний підхід до розвитку особистості учня є одним із пріоритетних засад розвитку системи освіти і в Україні. На ньому базуються державні стандарти початкової, базової і повної загальної середньої освіти та Базовий компонент дошкільної освіти.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив зробити висновок про те, що цій проблемі велику увагу приділяли такі науковці, як: А. В. Растяніков, С. Ю. Степаньов, Д. В. Ушаков, Є. М. Павлютенков, А. М. Богуш, Т. М. Титаренко, В. І. Луговий, Л. В. Сохань, І. Г. Єрмаков та ін. Розглянемо наукові дефініції понять

«компетенція» і «компетентність».

Компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини [7]. Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію в різних галузях людської діяльності. Поняття компетентності передбачає сукупність фізичних та інтелектуальних якостей людини і властивостей, необхідних людині для самостійного й ефективного виходу з різних життєвих ситуацій із метою створення кращих умов для себе в конструктивній взаємодії з іншими. Компетентність означає наявність знань про різні аспекти життя людини, навичок творчого володіння інтелектуальним і фізичним інструментарієм, здатності взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, ураховуючи конфліктні [6]. Компетентність – це набута в процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть

цілісно реалізовуватися на практиці [7].

Компетентність означає наявність знань про різні аспекти життя людини, здатність взаємодіяти з іншими людьми в різних ситуаціях, ураховуючи конфліктні [2], та характеризує повноту, достатність і адекватність здійснюваних дій, що базуються на наявності знань та відповідного практичного досвіду [4]. Під компетентністю сьогодні розуміється інтегрована характеристика якостей особистості людини і рівня її підготовки до виконання роботи в певній галузі діяльності. Прояв компетентності можна оцінити тільки на основі сформованої в людини сукупності вмінь та її поведінкових реакцій.

У процесі формування життєвої компетентності дуже важливим є **підлітковий вік**. Саме цей вік (за періодизацією Д. Б. Ельконіна) – це перехідний період від дитинства до зрілості: у цей період відбувається не лише фізичне дозрівання підлітка, а й інтенсивне формування його особистості, енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей. Для підліткового віку характерна своя соціальна ситуація розвитку, яку Л. С. Виготський характеризує як сукупність зовнішніх умов, у яких розвивається і формується особистість підлітка та внутрішніх процесів розвитку. Яскравою характеристикою соціальної ситуації розвитку є таке новоутворення підліткового віку, як почуття дорослості. Це почуття викликає прагнення до самостійності, незалежності та є процесом становлення готовності дитини до життя в суспільстві. Саме тому підлітковий вік дуже важливий для формування життєвої компетентності [5].

Пріоритетними засадами державних стандартів початкової, базової і повної загальної середньої освіти та Базового компонента дошкільної освіти виступили компетентнісний підхід до

розвитку особистості та збалансованість набутих знань, умінь, навичок, сформованих бажань, інтересів, намірів та особистісних якостей і вольової поведінки дитини.

Починаючи з дошкільного віку, зміст освітньої лінії «Дитина в соціумі» передбачає формування в дітей навичок соціально визнаної поведінки, уміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовності співпереживати та співчувати іншим. Завдяки спілкуванню з дорослими, як носіями суспільно-історичного досвіду людства, у дитини з'являються інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей. Взаємодія з іншими людьми є своєрідним видом входження дитини в людський соціум, що вимагає вміння узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства [1].

Життєва компетентність – це знання, уміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв'язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проекту. Життєва компетентність передбачає свідоме та несвідоме ставлення до виконання особистістю її життєвих і соціальних ролей, пов'язана із самовдосконаленням людини [2].

Визначимо поняття соціальної, ціннісної та комунікативної компетентностей підлітків як складових їх життєвої компетентності. Відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінетів Міністрів України від 23 листопада 2011 року № 1392, **соціальна компетентність** – здатність особистості продуктивно співпрацювати з партне-

рами в групі та команді, виконувати різні ролі та функції в колективі, **комунікативна компетентність** – здатність особистості застосовувати в конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями [7].

Л. Столяренко розглядає комунікативну компетентність як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [9].

Ціннісна компетентність – це компетентність у сфері світогляду, пов'язана з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю бачити та розуміти навколишній світ, орієнтуватись у ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, творчу спрямованість, уміти вибирати цільові та значеннєві установки для своїх дій і вчинків, приймати рішення. Зазначена компетентність забезпечує механізм самовизначення учня в ситуаціях навчальної й іншої діяльності. Від неї залежать індивідуальна освітня траєкторія учня та програма його життєдіяльності в цілому [10]. В. І. Луговий відзначає, що на посилення уваги щодо формування ціннісних компетентностей орієнтує Бельгійське комюніке конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, країн-учасниць Болонського процесу від 28–29 квітня 2009 року [3].

Ураховуючи вищесказане, варто відзначити, що вивчення рівня сформованості життєвої компетентності сучасних підлітків – завдання актуальне і значиме, тому протягом березня 2013 року нами було проведено регіональне моніторингове дослідження рівня сформованості життєвої компетентності підлітків загальноосвітніх навчальних закладів області. Матеріали

дослідження були представлені 05 квітня 2013 року на засіданні науково-методичної ради МОІППО.

Мета вищезазначеного дослідження – виявлення рівня сформованості життєвої компетентності учнів різних типів загальноосвітніх навчальних закладів Миколаївської області. Під час моніторингу досліджувалися такі складові життєвої компетентності, як соціальна, ціннісна та комунікативна. У дослідженні взяли участь 649 учнів 9-х класів міст Миколаєва, Первомайська, Вознесеньська, Южноукраїнська та Баштанського, Братського, Врадіївського, Жовтневого, Єланецького, Миколаївського і Снігурівського районів.

Опитування учасників здійснювалося за діагностичним інструментарієм для проведення дослідження:

1. Соціальна компетентність (Методика діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі, методика «Чи є Ви капітаном власного життя?»).

2. Комунікативна компетентність (Методика виявлення комунікативних і організаторських схильностей «КОС-2»).

3. Ціннісна компетентність (Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча).

Соціальна компетентність досліджувалася за методиками діагностики міжособистісних взаємин Т. Лірі та «Чи є Ви капітаном власного життя?». Методики направлені на дослідження основних соціальних орієнтацій і визначення домінуючого типу ставлення підлітка до оточення: (авторитарного, егоїстичного, агресивного, підозріливого, покірного, залежного, товариського, альтруїстичного) та **свого життя** (рівень відповідальності). Методика Т. Лірі дозволяє визначити ступені виразності соціальних взаємин учнів: адаптивна поведінка, екстремальна поведінка, схильність до патології (див. рис. 1).

Рис 1. Соціальна компетентність підлітків: ступені виразності соціальних взаємин

Якісний аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновки про те, що переважна більшість учнів показали адаптивне ставлення до оточення, тобто здатність підлітків продуктивно співпрацювати один із одним, із педагогами, батьками та в колективі. За різними типами ставлення від 60 % до 83 % учнів мають достатньо високий рівень сформованості соціальної компетентності. Поряд із цим було виявлено, що третина учнів мають прояви екстремальності інтерперсональної поведінки, тобто негативні поведінкові прояви поведінки підлітків

у ставленні до оточення.

Найбільша ступінь виразності екстремальності поведінки проявляється в авторитарному та егоїстичному ставленні до оточуючих (30 % і 24 % учнів відповідно). Серед поведінкових проявів авторитарного ставлення необхідно виділити такі, як: владний характер, тип особистості, яка любить давати поради, вимагає до себе поваги, лідир в усіх видах групової діяльності, усіх повчас, у всьому прагне покладатися на свою думку, не вміє приймати поради інших. Егоїстичне ставлення характери-

зується такими проявами в поведінці: егоїстичні риси, орієнтація на себе, схильність до суперництва, хвалькуватість, самовдоволеність, зарозумілість, бажання перекладати труднощі на інших. Підлітки також показали ступінь виразності екстремальності поведінки в альтруїстичному та товариському ставленні до оточуючих.

Аналізуючи прояви неефективних соціальних взаємин учнів різних типів навчальних закладів, варто порівняти такі домінуючі типи ставлення до оточення, що викликають занепокоєння: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозріливий, покірний і залежний.

Як показано на рис. 2, більший відсоток учнів загальноосвітніх шкіл показали авторитарний тип ставлення

до оточення, порівняно з учнями гімназій, ліцеїв та інтернатних закладів (35 %, 31 % і 30 % учнів відповідно). Виявлений егоїстичний тип ставлення до оточення домінує у вихованців інтернатних закладів (35 % учнів). Цей факт можна пов'язати з тим, що вихованці інтернатних закладів знаходяться на повному державному забезпеченні, унаслідок чого формується «споживацьке ставлення» до життя. Достатньо високий відсоток прояву егоїстичного типу виявлений в учнів закладів нового типу (31 % учнів), найменший – у школярів (19 % учнів). Варто також відмітити наявність високого відсотку учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл із підозріливим типом ставлення до оточення.

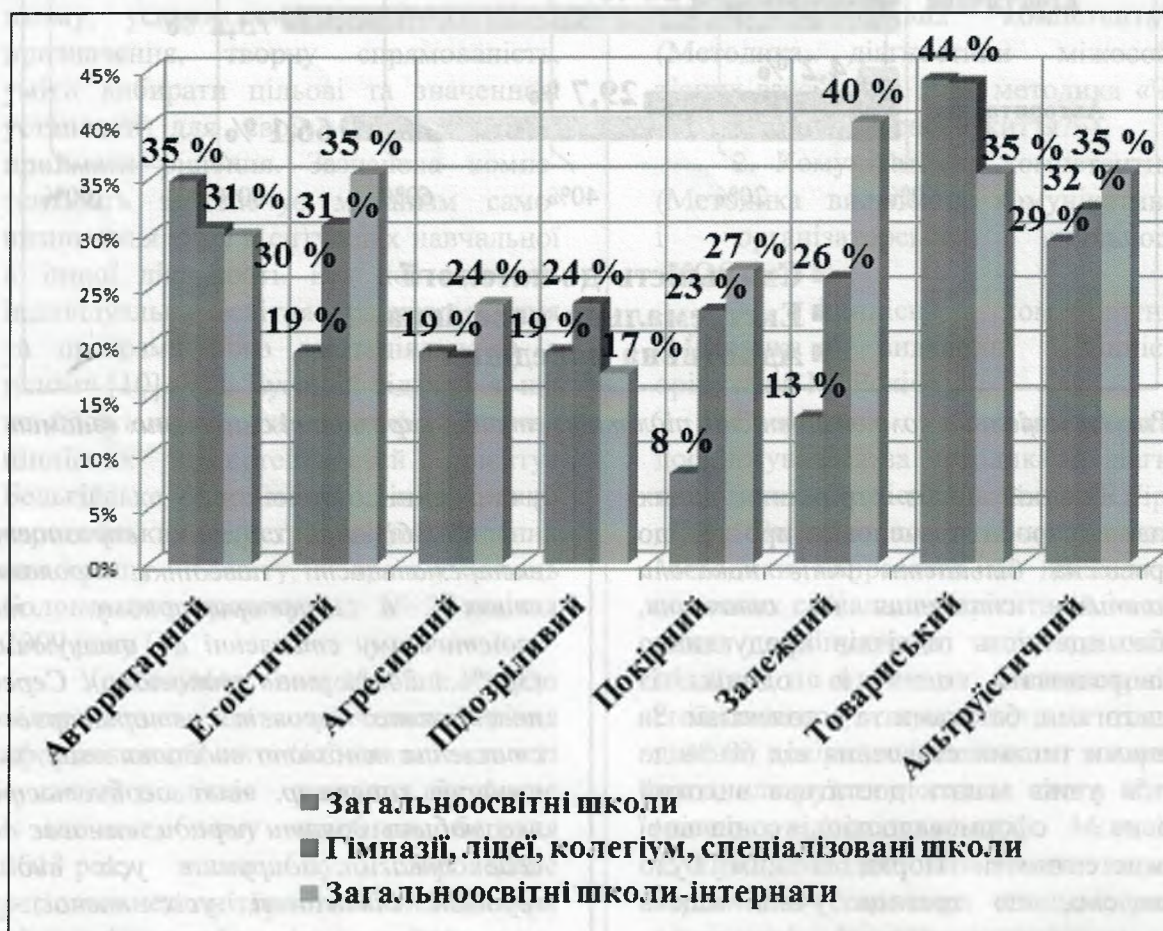

Рис 2. Соціальна компетентність підлітків: порівняння проявів неефективних соціальних взаємин учнів різних типів навчальних закладів

Якщо порівняти показники агресивного типу ставлення, то учні шкіл-інтернатів мають вищі показники (24 % учнів), ніж дев'ятикласники інших типів навчальних закладів (19 % учнів). Таке ставлення до оточення, як покірний і залежний типи домінує у

вихованців інтернатних закладів (27 % і 40 % відповідно).

Методика «Чи є Ви капітаном власного життя?» дозволяє визначити **рівень відповідальності підлітків за власне життя** (рис. 3).

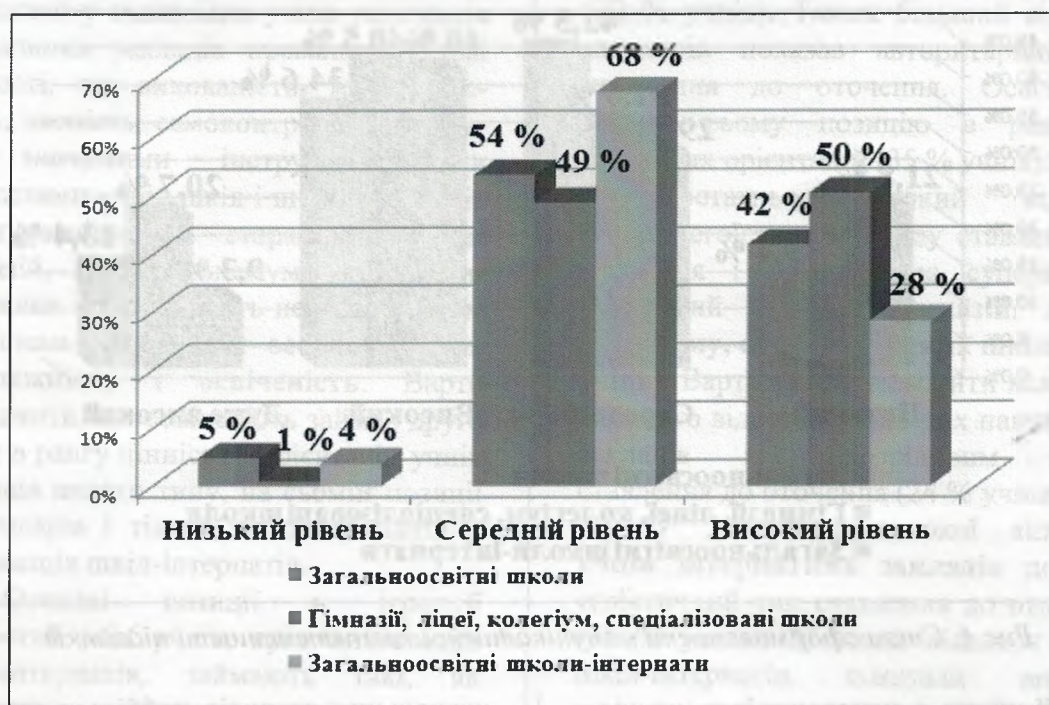

Рис 3. Рівень відповідальності підлітків за власне життя

За результатами тестування було виявлено три рівні відповідальності підлітків за власне життя: високий, середній, низький. У більшості учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл (50 % учнів) сформований високий рівень відповідальності за власне життя, порівняно з учнями шкіл (42 % учнів) та шкіл-інтернатів (28 % учнів). Також такі учні відчувають відповідальність за все, що з ними відбувається, багато що беруть на себе, бачать перед собою мету та міркують над тим, як її можна досягти. Але при цьому від 1 % до 5 % учнів усіх типів навчальних закладів показали низький рівень відповідальності за власне життя, що виражається в конформістській позиції в суспільстві, покладанні вини

за свої невдачі на інших.

Комунікативна компетентність визначалася за методикою виявлення комунікативних і організаторських схильностей «КОС-2», що зазначена методика призначена для виявлення комунікативних та організаторських здібностей підлітка (уміння чітко і швидко встановлювати ділові й товариські контакти з людьми, прагнення їх розширювати, брати участь у групових заходах, уміння впливати на людей, прагнення проявляти ініціативу тощо). Загалом підлітки показали середній і високий рівні сформованості комунікативної компетентності. Варто звернути увагу на 21,8 % учнів шкіл, 9,4 % учнів інтернатних закладів і лише 6,2 % учнів

закладів нового типу, які мають низький рівень сформованості комунікативної компетентності. Цей факт можна пов'язати з тим, що учні інтернатних закладів багато спілкуються між собою як у процесі навчання, так і при прове-

денні вільного часу в гуртожитках. У гімназіях, ліцеях, колегіумі та спеціалізованих школах активно ведеться робота педагогічного колективу з розвитку комунікативних здібностей учнів.

Рис 4. Стан сформованості комунікативної компетентності підлітків

Ціннісна компетентність досліджувалася за методикою вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості та складає основу її відносин до навколишнього світу, інших людей, себе самої, основу світогляду й ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції та філософії життя.

За методикою вивчаються два класи цінностей:

- **термінальні** – переконання в тому, що певна кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;
- **інструментальні** – переконання в тому, що певний образ дій або властивість особистості є кращим у будь-якій ситуації.

У системі термінальних цінностей у відповідях учнів усіх типів

навчальних закладів найбільш високий ранг значимості займають: здоров'я, друзі, любов, щасливе сімейне життя, активне діяльне життя. Варто відзначити, що **цікава робота** є пріоритетною для вихованців інтернатних закладів, **упевненість у собі** – для учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму і спеціалізованих шкіл, а **матеріально забезпечене життя** – актуальне для учнів шкіл. Ці розбіжності свідчать про те, що діти шкіл і шкіл-інтернатів більш орієнтовані на здобуття професії, а для учнів закладів нового типу важливо проявити себе як особистість.

Такі цінності, як щастя інших, суспільне визнання, розваги, творчість займають в ієрархії цінностей підлітків усіх типів навчальних закладів останні місця. Варто виділити відмінності за однією цінністю для:

- учнів шкіл – це **упевненість у**

собі;

– учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл

– **продуктивне життя;**

– вихованців шкіл-інтернатів – **пізнання.**

У системі інструментальних цінностей у відповідях учнів усіх типів навчальних закладів превалюють такі цінності, як: вихованість, життєрадісність, чесність, самоконтроль. Спільними значимими інструментальними цінностями учнів шкіл і шкіл-інтернатів є акуратність та старанність. Учні гімназій, ліцеїв, колегіуму та спеціалізованих шкіл надають перевагу таким ціннісним орієнтаціям особистості, як **незалежність і освіченість**. Варто відзначити, що освіченість займає друге місце в рангу ціннісних орієнтацій учнів закладів нового типу, на сьомій позиції в школярів і тільки на одинадцятій у вихованців шкіл-інтернатів.

Останні позиції в ієрархії цінностей усіх учнів, крім вихованців шкіл-інтернатів, займають такі, як **альтруїзм, непримиримість до недоліків у собі та інших**. Можна виділити відмінності за ігнорованими цінностями:

– для учнів шкіл – **раціоналізм;**

– для учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму і спеціалізованих шкіл – **високі запити;**

– для вихованців шкіл-інтернатів – **широта поглядів, терпимість, чуйність.**

Отже, результати дослідження свідчать про нівелювання ціннісного орієнтування учнів на щастя інших людей, проблему егоїзму в підлітковому середовищі, низький рівень рефлексії та бажання самовдосконалюватися в структурі особистості дитини. Це є підставою для серйозної скоординованої роботи педагогів, батьків і громадськості.

Узагальнюючи результати прове-

деного дослідження, варто відмітити, що більший відсоток **учнів загальноосвітніх шкіл** мають низький рівень сформованості комунікативної компетентності, порівняно з учнями гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл і шкіл-інтернатів (22 % учнів). Також більший відсоток школярів показав авторитарний тип ставлення до оточення. Освіченість займає сьому позицію в рангу їх ціннісних орієнтацій (35 % учнів).

Достатньо високий відсоток прояву егоїстичного типу ставлення до оточення і домінування суперництва виявлений в **учнів гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл** (31 % учнів). Варто також відмітити наявність високого відсотку учнів цих навчальних закладів із підозріливим типом ставлення до оточення (24 % учнів).

У достатньо високої кількості **учнів інтернатних закладів** домінує егоїстичний тип ставлення до оточення (35 % учнів). Менший відсоток учнів шкіл-інтернатів показали високий рівень відповідальності за власне життя, порівняно з іншими учнями (28 % учнів). Освіченість і пізнання займають низькі позиції в рангу ціннісних орієнтацій вихованців шкіл-інтернатів.

Аналізуючи результати проведеного моніторингового дослідження, *керівникам навчальних закладів області рекомендуємо сприяти:*

– Упровадженню факультативів, спецкурсів і елективних курсів із метою формування життєвої компетентності учнівської молоді.

– Створенню та функціонуванню на базі навчальних закладів дитячих громадських організацій, гуртків, секцій, котрі розвиватимуть моральні й духовні якості учнів, формуватимуть їх ціннісні орієнтації.

Педагогічним колективам загаль-

ноосвітніх навчальних закладів необхідно постійно співпрацювати з батьківською громадськістю, розширювати коло спілкування з батьками та іншими членами родини, покращувати організацію батьківської просвіти.

Керівникам загальноосвітніх шкіл сприяти розвитку комунікативної компетентності учнів, розвивати навички співробітництва і спільного розв'язання різних життєвих ситуацій.

Керівникам гімназій, ліцеїв, колегіуму, спеціалізованих шкіл сприяти формуванню позитивного мислення, альтруїстичного ставлення до оточу-

ючих, уміння конструктивно взаємодіяти один із одним.

Керівникам інтернатних закладів сприяти формуванню навчально-пізнавальних цінностей, позитивного світосприйняття, самостійності та відповідальності за власне життя.

Аналіз отриманих результатів дослідження свідчить про необхідність посилення виховного впливу на підвищення рівня знань, розвитку вмінь та навичок, необхідних для формування життєвої компетентності підлітків та сприяння подальшій успішній соціалізації.

Література

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник А. М. Богущ. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Життєва компетентність особистості: наук.-метод. збірник / За ред.: Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова. – К.: Богдана, 2003. – 520 с.
3. Луговий В. І. Формування ціннісної компетентності науково-педагогічних працівників – важлива умова їх успішної діяльності в сучасній вищій школі / В. І. Луговий // Проблеми освіти: наук. зб. Ін-т інновац. технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2010. – Вип. 63, ч. 1. – С. 3–9.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К.: Вища шк., 2000. – 479 с.
5. Обухова Л. Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л. Ф. Обухова. – М.: Тривола, 1995.
6. Павлютенков Є. М. Орієнтуватися на життєву компетентність людини. Школа життєтворчості особистості: науково-методичний збірник / Є. М. Павлютенков; ред. кол.: Доній В. М. (голова), Несен Г. М. (заст. голови), Єрмаков І. Г. (наук. ред.) та ін. – К.: ІСДО, 1995. – 480 с.
7. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1392.
8. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти / Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 № 462.
9. Столяренко Л. Д. Основы психологии: издание 3-е, переработанное и дополненное / Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000.
10. Хуторской А. В. Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н. Хуторская // Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода: межвузовский сб. науч. тр.; под ред. А. А. Орлова. – Тула: Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117–137.